

במידבר, בית מדרש יוצר בירוחם, כדוגמה להתמודדות חינוך מבוגרים עם בעיות חברתיות

דבי גולן

הקדמה: מהו במידבר

היכן מוצאים יחד חקלאית חילונית ממושב בערבה לומדת גמרא עם מדריכת כלות אורתודוקסית, תושבת ירוחם - אך במקור מהתנחלות בישי"ע? היכן יושבת ילידת ירוחם בעלת השכלה תיכונית ומתעמקת בפרשנות ימי הביניים עם ד"ר צעיר ממוצא אמריקאי המתמחה בכתבי רש"י הירש? היכן, מדי שבוע בשבוע, מתדיינים בסוגיות פילוסופיות רפתן אשכנזי מקיבוץ חילוני עם צעירה דתייה בת 18 ממדרשת 'בָּאָר', מורה בגמלאות ממוצא מרוקאי מדימונה, מנחת הורים מיישוב קהילתי ליד ים המלח ושי"ש [=צעיר או צעירה בשנת שירות] מגרעין הנוער העובד והלומד? מפגשים אלו ודומיהם, המגשרים מעל לפערים המפרידים בין דתיים וחילונים, מזרחים ואשכנזים, ימניים ושמאלנים, תושבי ערי הפיתוח וחברי קיבוצים ומושבים, עולים וותיקים, בעלי השכלה גבוהה וחסרי השכלה גבוהה - מתקיימים בתוכניות 'במידבר' - בית מדרש יוצר בירוחם.

החלום

כדי להתחקות אחרי שורשיו של במידבר, יש לחזור אחורה תשע שנים, כשנה לאחר רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, כאשר המתחים בחברה הישראלית בין דתיים וחילונים נראו כמגיעים לשיאם, והיה נדמה שהיהדות מיוצגת על ידי צד אחד בלבד במפה הפוליטית. בירוחם, העיירה הדרומית הקטנה (10,000 תושבים) בת 46 שנה (אז), המציאות נראתה מזו שהשתקפה במרקעי הטלוויזיה באותה שנה - מהומות כביש בר-אילן, טקסי 'פולסא דנורא' ועוד.

דבי (דבורה) גולדמן-גולן היא בוגרת אוניברסיטת אילינוי והמכללה למדעי היהדות על-שם ספרטוס בשיקגו, ארצות הברית, ומוסמכת בהיסטוריה יהודית, טורו קולג', ירושלים. פיתחה תוכניות לימודים והנחתה השתלמויות מורים על ערכי היהדות למערכת החינוך הממלכתי. פעילה בנושאים הקשורים לאיכות הסביבה. מייסדת-שותפה של 'במידבר' עם תמי ביטון ומנהלת עמותת 'עתיד במידבר'.

תמי ביטון ואני ישבנו לאחר סעודת שבת קיצית אחת, גלגלנו חלומות - וגילינו שחלום משותף לשתינו: הקמת מקום של לימוד יהדות ברמה גבוהה, משולב ביצירה, יהדות פתוחה לכול, מחוברת לחיים, בחינת 'תלמוד המביא לידי מעשה', ועיקרה לימוד שיש בו חיפוש החיבור האישי, אבל לא פחות מכך - חיפוש החיבור ליהודים בעלי דעות אחרות ואף מנוגדות. חלמנו על מקום שישקף אותה מציאות ירוחמית שהמסר שלה הוא: 'אפשר גם אחרת' - אפשר לחלוק על הזולת מתוך כבוד, ואפשר לחפש וליצור מכנה משותף סביב התרבות היהודית גם בין אלה שאינם מסכימים לגבי תשובתם לשאלה: מה משמע להיות יהודי. חלמנו על מקום שיטפח אהבת חינוך והקשבה, שנדמה שכה חסרו בציבוריות הישראלית. המשכנו לגלגל שיחות רבות עם תושבי ירוחם והסביבה - קיבוצי רמת נגב ודימונה - וגילינו שחלומנו משותף גם להם, והצמא להיפגש, לדון וללמוד יחד היה גדול כמו המדבר מסביב. זו הייתה תחילתו של 'במידבר' - בית מדרש יוצר בירוחם.

עבר והווה

מה שהחל לפני תשע שנים כמסגרת-לימוד של שתיים וחצי, פעם בשבועיים, בשעות הערב, למבוגרים מירוחם ומיישובי הסביבה (קיבוץ שדה בוקר, מדרשת בן-גוריון, באר שבע, דימונה) ובשני אירועים קהילתיים ששילבו בין יהדות ליצירה מסוגים שונים וכללו פעילויות לכל הגילאים - גדל והתפתח. היום מפעילה עמותת 'עמיד במידבר' כעשרים תוכניות שונות, שהשתתפו בהן בתשס"ה מעל 1,500 ילדים ומבוגרים במסגרות השנתיות (מתוכם כ-400 מבוגרים במפגשים שבועיים) ומעל 8,000 באירועים קהילתיים, מסיבות חגים ותוכניות מיוחדות לקבוצות מבקרים מהארץ ומחו"ל, הבאים לירוחם לביקורים - משעתיים ועד חודש.

בשנה הראשונה (תשנ"ז) למדנו את ספר בראשית, כיאה להתחלה, והמשכנו בנושאים שנתיים מגוונים: מדבר ומים, קהילה ותפילה, מעגל החיים מלפני הלידה ועד אחרי המוות, פרקי אבות, דמויות ומקומות בספר בראשית, חמש מגילות ועוד אחת (מגילת העצמאות), דוד: תהילה ומלכות, חכמים וְחֻכְמוֹת: דמויות מהתלמוד, והשנה - מרים, אהרון ומשה: אחים ומנהיגים.

שני האירועים הקהילתיים הראשונים ('אור בחג האורים' בחנוכה ו'זהות רבת פנים' בין פורים לפסח) התוו דרך וביטאו תפיסה: תרבות יהודית לכול, שילוב יצירה בלימוד ולימוד ביצירה, חיבור לסוגיות אקטואליות וחשיפה של מורשת מגוונת, בגישה רב-תרבותית המעצימה את הקהילה ומשתפת מתנדבים מכל המגזרים. מסגרות הלימוד למבוגרים התרחבו אף הן - מסגרות שבועיות בנות 2-3 שעות, הקרויות אצלנו 'חברותא' - בירוחם, דימונה, באר שבע, רמת

נגב, ואף בכלא באר שבע; מסגרת שבועית בת 4 שעות לגיל השלישי, 'רעננים' (על פי הפסוק מתהילים: 'עוד ינובון בשיבה, דשנים ורעננים יהיו'); ושני בתי מדרש שבועיים (6 שעות כל אחד), לצעירים בני 18-20 ולמבוגרים (גילאי 18-60). בכל התוכניות הללו מתקיימים בדרך כלל כ-30 מפגשים לאורך שנת הלימודים. הלומדים מגיעים לירוחם מיישובי רמת נגב והערבה, באר שבע, דימונה ועוד, ומנחי במידבר יוצאים ליישובים שונים, כולל פרויקט ש'רץ' כבר שלוש שנים בבית החולים 'ברזילי' באשקלון; 'חברותא בעבודה' - שיתואר בהמשך.

עם אלו בעיות חברתיות אנו באים להתמודד?

נתחיל מהמישור המקומי והאזורי ונרחיק עד הארצי:

א. ניכור בין קהילות בתוך ירוחם: ירוחם אמנם קטנה בהיקף תושביה, אבל מגוונת להפליא ומייצגת מעין מיקרוקוסמוס של החברה הישראלית. יש בה נציגים של כל קצווי הקשת הדתית והפוליטית, כל העדות וכל העליות, בעלי הכנסה והשכלה גבוהות ונמוכות, עם כל המרתק והמקשה הכרוכים במציאות זו. לכן, במידבר מנסה קודם כול ליצור פורום למפגש בין פלגים ומגזרים בקרב תושבי העיירה ולחבר בין יהודים ממוצאים שונים - ובינם למורשת היהודית ולתרבות הישראלית, בצורה שוויונית ופתוחה.

ב. ניכור בין יהודים בעלי גישות ומוצאים שונים: באמצעי התקשורת - אבל גם בחיי היום-יום - אנו נחשפים למתח ולפעמים אף לעוינות השוררים בין בעלי גישות שונות ליהדותם, או בעלי מחויבות שונה לקיום מצוות. במידבר מנסה לחבר בין דתיים, מסורתיים וחילונים, עולים וותיקים, על ידי יצירת פורומים למפגשים משמעותיים שאין בהם הנחיה של קול אחד אלא מתן במה לקולות שונים וטיפול הקשבה וכבוד הדדי.

ג. ניכור בין תושבי הנגב: לפעמים נדמה שחיי תושבי הנגב ביישוביהם השונים מתנהלים בקווים מקבילים שאינם נפגשים לעולם. מציאות זו היא תוצאה של הפיזור הגיאוגרפי והשוני הרב בין היישובים - בנוסף לקשיי התחבורה ואספקת השירותים הקיימים בפריפריה, והקעדר מסגרות אזוריות של מפגש ושיתוף פעולה - שלא לדבר על הקעדר כוח פוליטי... הניכור בין תושבי הנגב מוליד סטיגמות וסטראוטיפים, בדרך כלל שליליים, על האחר. במידבר מנסה למשוך ולחבר בין תושבי ירוחם לקיבוצניקים ולמושבניקים בסביבה - ובכלל לטפח בניית קשרים ושיתופי פעולה מתוך ראייה אזורית.

ד. ניכור בין יהודים ישראלים לבין התרבות היהודית: שורשי הניכור הזה רבים. חלקם נטועים בבורות לגבי המורשת התרבותית היהודית, כגון בקרב חלק מעולי ברית המועצות לשעבר, שנאסר עליהם לעסוק בתרבות היהודית במשך שנים תחת המשטר הקומוניסטי, או, לצערנו,

בקרב חלק מבוגרי מערכת החינוך בארץ.¹ חלקם נטועים בפוליטיזציה של הדת במדינת ישראל. אבל ללא קשר עם הסיבות המגוונות, התוצאה היא אחת: יהודים ישראלים רבים במאה ה-21 אינם מרגישים בני-בית בתרבותם שלהם, אינם מכירים מושגי יסוד, מנהגים וערכים, דמויות ויצירות שיש בהם להאיר ולהעשיר את החיים שלנו כאן ועכשיו. יתרה מכך: במקום להיות בסיס משותף לחיים בצוותא במדינה היהודית, התרבות היהודית הפכה לגורם מפריד ומפגל. יצירת בסיס תרבותי משותף, כיסוד לסולידריות חברתית, ערבות הדדית, ותחושת יעוד משותף - היא תנאי הכרחי להמשך קיומנו כאן בארץ. כדברי האלוף במילואים עוזי דיין: זהו צורך ביטחוני-קיומי ממדרגה ראשונה, ולחינוך תפקיד מרכזי במילוי הצורך הזה.²

בְּמָה בְּמִדְבַר שׁוֹנָה מִמוֹסְדוֹת אַחֵרִים לְלִמּוּד יְהוּדוֹת לְמִבּוּגְרִים בְּנֹגֵב?

אמנם קיימת בנגב אוניברסיטה גדולה, ובה מחלקות מובילות למחשבת ישראל ומקרא ומזרח קדום – אוניברסיטת בן-גוריון בבאר שבע, וקיימים מוסדות אורתודוקסיים ללימוד יהדות למבוגרים, בעיקר מגוון של ישיבות בערי הנגב השונות, וישנם קורסים ביהדות ולימודי א"י בקתדראות העממיות של האגף לחינוך מבוגרים, אך חסרים באזור מוסדות שבהם ניתן ללמוד את המורשת היהודית בגישה פלורליסטית המאפשרת לכל אחד/ת למצוא את נתיבו או נתיבה בהבנת היהדות, מבלי לחייב תעודות אקדמיות למיניהן או ניהול אורח חיים דתי. הדבר נחוץ במיוחד לנשים, לאור הדרתן מלימודי יהדות מלאים ומגוונים במגזרים שונים ובמשך דורות רבים. ה'מוטו' של במידבר לקוח ממדרש המצוי במכילתא לפרשת יתרו. המדרש שואל, למה ניתנה תורה במדבר? ומשיב: 'לפיכך ניתנה תורה במקום הפקר, וכל הרוצה יבוא ויקבל'.

התנאים להיכנס לבית המדרש של במידבר בלב המדבר הם רצון לבוא וללמוד, לקבל מהאחר ומהמקורות. מגישה זו נגזרות שיטות עבודה שונות. יש תשומת לב לתהליך הקבוצתי לא פחות, מאשר לתהליך הלימודי, לקשרים הבינאישיים לא פחות מאשר לכישורים ולאורייתו היהודית, לכישורי הקשבה וקבלה לא פחות מכישורי ניתוח אינטלקטואלי. לכן המנחים מתפקדים כמזמנים, כמאפשרים, ולא כמרצים או מורים.³ יש מדי פעם הרצאות פרונטליות, במיוחד מבואות לסוגות

1. כפי שתיאר זאת אחד ממשתתפי תוכניות במידבר בראיון במסגרת מחקר מרקט-ואטש: 'אני מרגיש שמה שקורה וקרה בעם שלנו זה זר לי. במערכת החינוך החילונית אתה לומד סיפורים, אבל לא מספיק, ולא היה לי שום נגיעה לזה' (עמ' 31). משתתפת אחרת תיארה מדוע בעיניה במידבר חשוב: 'אם ילדים במדינה שלנו בכתה ו' לא יודעים מה זה סידור, זה פאק גדול במדינה. ואם בר-מצווה נחשב כאירוע שבאים ונותנים ציקים, זה חבל' (עמ' 30).
2. מתוך דברים שהשמיע עוזי דיין בערב עיון 'כיצד ממשיכים יחד לאחר ההינתקות?', ירוחם, 10.10.05.
3. כפי שמצוטט משתתף באחת התוכניות: 'המנחה זמין ונגיש בכל עת... להתייעצויות. אין הוא מכתב דבר... הוא פתוח, לא כופה את דעתו, נותן לכולם את האופציה לבחור במה שהם רוצים' (דוח מרקט-ואטש, עמ' 37).

ספרותיות (מדרש, קבלה) ולסוגיות היסטוריות (חסידות, שבתאות, התייוונות), על פי רוב מפי אנשי צוות שהתמחו בכך (רוב חברי הצוות הם בעלי תואר שני ומעלה ושנות ניסיון רבות בהנחיית לימודי יהדות) או מרצים-אורחים מהאקדמיה. אולם העיקרון הוא להעביר את הסמכות ואת האחריות ללימוד ללומדים, ורוב הפעילות הלימודית מתקיימת בחברותא - בקבוצות קטנות, אינטימיות, תוך שילוב ביצירה. להלן תיאור קצר של שיטות העבודה בבמידבר, מטרותיהן ומעט מהישגיהן.⁴

באלו שיטות משתמשים?

א. הלימוד בחברותא

שיטת לימוד יהודית עתיקה ומתחדשת ודמוקרטית זו היא לא רק אמצעי אלא גם הצהרת כוונות.⁵ כפי שלמדנו בראשית דרכנו מבית המדרש 'אלול' בירושלים, מפגש-לימוד טיפוסי מורכב מפתח במליאה (כל הקבוצה ישובה במעגל, המדגיש את הגישה השוויונית ואת היות המנחה שותף לתהליכים), חלוקה לקבוצות קטנות ללימוד דף מקורות או דפי מקורות, ו'אסיף' - שוב במליאה. הפתח, באחריות המנחה, יכול להיות הקדמה מתודולוגית או רעיונית, פירוש מושגים קשים שיופיעו בדף המקורות, הצגת שאלה-מנחה כללית ללימוד, סקירת המקורות בדף המקורות, השמעת שיר או הקרנת קטע מסרט, או כל דבר אחר שמכניס את המשתתפים לנושא הלימוד. דף המקורות עצמו משקף את הגישה הפלורליסטית האופיינית לבמידבר: זה ליד זה שוכנים אחר כבוד יהודה הלוי ויהודה עמיחי, מדרש ומחקר, הלכה ואמנות, שירה והגות, ניטשה וחסידות, פיוט ושו"ת מזרמים שונים ביהדות. הדפים משקפים, אם כן, רובד אחר של מפגש תרבותי סביב שאלה או דילמה מרכזית: מפגש בין סוגות, בין תקופות (מהתנ"ך ועד ימינו), בין ארצות ותפוצות (מא"י ועד ארה"ב, מהמזרח למغرب), ובין תרבויות. למשל, במסגרת תוכנית 'חברותא בעבודה' - מפגשי לימוד בחברותא המתקיימים בזמן העבודה במקומות עבודה שונים

4. היבטים נוספים של הגישה המאפיינת את פעילות במידבר ניתן למצוא במאמרו של שי בן-יוסף, במיוחד לגבי הזיקה בין התחדשות הקהילתיות היהודית לבין העקרונות החינוכיים הלקוחים מכתבי בובר. אלה כוללים: היצר לחולל דבר שלא היה קיים קודם (עידוד יצירה), הצורך בשיתוף (יצירת קבוצה מתוך ענווה), יצר ההתקשרות (אחד ההולך לקראת השני), חירות ואחריות, ריבוי קולות (עמ' 122); ראו גם תיאורו הקצר את במידבר, עמ' 129-130).

5. מדברי משתתפים, כפי שצוטטו בדוח מרקט-ואטש (עמ' 24): 'מה זה אומר החברותא - זה אומר מפגש קטן, מצומצם, אינטימי...'. 'לא היית מוותרת על חברותא כמטרה, כי זה סוג אחר של למידה, של שיח בין אנשים שכל אחד מבין שהוא יכול ללמוד מאחרים, ובעיני זה כן סוג של מטרה'. 'בהתחלה חשבתי שיהיה איזה מישהו כמו רב שיהיה לו את "האמת", אבל תוך כדי הבנת כי בעצם הלימוד בחברותא הוא משהו אחר, אין אמת בעצם, במסגרת כזו יש רק אינטרפרטציות...!'

בנגב - נלמד דף המשקף מיזוג והנגדה של חומרים מעולם הייעוץ הארגוני ותורות הניהול עם מקורות יהודיים וישראליים, והסוגיות הנדונות נוגעות לבעיות העולות במקום העבודה (למשל, שינויים ופיטורין, סגנונות ניהול, יחסים עם דרגים שונים ועם לקוחות). לכל מקור או שניים - שאלות מנחות להבהרה, העמקה וחיפוש החיבור האישי/ ניסוח דעה אישית. כאמור, החוט המקשר בין המקורות והשאלות הוא נושא בעל משמעות לעולמם של הלומדים: התמודדות עם דילמה (לימוד תורה מול משפחה, גורל מול בחירה) או שאלה (מהי חירות, האם יש סממנים ייחודיים למנהיגות נשית, מה קורה אחרי המוות) **רלוונטיות** ללומדים/ות.⁶ 'חוויות הלימוד בחברותא תוארה כמגוונת, דינמית ובעלת אופי של מפגש חברתי'.⁷ פעמים רבות הפתיחה ליום לימוד מועברת על ידי המשתתפים עצמם, המביאים קטע אישי או שיר שמתחבר למה שנלמד בשבוע הקודם או למה שחוו במהלך השבוע שחלף. תרונות פתיחות אישיות כזו יוצרת אינטימיות בקבוצה ומכשירה את הלבבות ללימוד המשותף.

כדרך להעצמת הלומד - עצם הלימוד בקבוצות קטנות אינו מאפשר ללומד/ת להישאר אדיש/ה או מנותק/ת. הוא מחייב את הלומדים להיות פעילים, אבל גם מספק את ההקשר האינטימי והמוגן, 'בארבע (בדרך כלל בשמונה) עיניים', המאפשר שיחה פתוחה וחישיפה אישית. הצגת מגוון מקורות על דף אחד, ולצד שאלות לדיון ולמחשבה, מעודדת את הלומדים לשאול שאלות בעצמם, לתהות על המשמעות האישית והאקטואלית של דברים שקודם עברו ללא תגובה או תהייה. ההעצמה באה מעצם הישיבה השוויונית סביב שולחן, שאינה מעניקה יתרון של כוח לאחד על פני השני, מהשיחה בגובה העיניים, שפותחת לבבות ושוברת סטראוטיפים, ומהעידוד של כל לומד/ת להביע דעה ולהתמודד אישית עם המקורות והשאלות, גם במובן של רכישת כלים להבנת הטקסטים וגם במובן של הפיכת המקורות לבעלי משמעות אישית - 'מקור' באמת.

כדרך לפיתוח מיומנויות תקשורת, הקשבה וניסוח - הלימוד בחברותא מסייע ללומדים לתרגל יכולת הקשבה לאחר, גם כאשר מה שנאמר אינו לרוחם, ומעודד אותם לנסח את עמדותיהם, שאלותיהם ותשובותיהם, כדי שיובנו על ידי האחרים.

כדרך לטיפוח תרבות הדיון - הלימוד בחברותא תורם ליצירת תרבות דיון ודיבור שחסרה, לצערנו, במרחב הציבורי במדינה: היכולת להקשיב באמת, גם ליריב; לדון ולהתווכח בלי לצעוק, בלי לבטל דעה נגדית ובלי 'לחסל' את בעל הדעה; להתייחס עניינית לטיעונים בלי לנטרל את

6. הקישור המשמעותי לחיים כאן ועכשיו, תוך הצלבת מקורות ובמסגרת דיון בחברותא, יוצר תודעה חדשה, כפי שציין אחד ממשתתפי במידבר (דו"ח מרקט-ואטש, עמ' 30): 'זה לא רק בעבר, זה דברים שהם רלוונטיים לגבי היום לכולם, דרך פריזמה של טקסטים יהודיים, אבל לכל אחד יש מה לתרום'.

7. מתוך מסקנות דוח המחקר של מרקט-ואטש, עמ' 25.

המטענים הרגשיים או לטיח הבדלים, ועם זאת להתחשב ברגישויות האחר. למשל, משתתפי 'חברותא בעבודה' בבית חולים ברזילי באשקלון סיפרו שהמפגשים השבועיים בעבודה מהווים אי של שקט ורענון ביום העבודה העמוס ויוצרים נורמה של רוגע וסובלנות, המשפיעה לטובה - גם שעות לאחר סיום המפגש - על היחסים שלהם עם החולים, הרופאים ואנשי צוות אחרים.⁸

ג. שילוב יצירה

במידבר נקרא 'בית מדרש יוצר', מכמה סיבות: חכמינו לימדונו שאין בית מדרש בלא חידוש, ויש ניסיון לעודד את הלומדים לתת פרשנות משלהם (בלי להתנתק מה'אמת' ההיסטורית-ספרותית של המקור) - באופן זה ליצור מדרש משלהם. אולם מעבר לכך נעשה ניסיון לשלב סוגי יצירה שונים כחלק מהלימוד והעיבוד של משמעות הטקסטים / חגים / נושאים הנדונים: כתיבה יוצרת (כגון חליפת מכתבים בין מיכל לדוד או בין רחל לרבי עקיבא, או כתיבת שירה), דרמה (דוד ויהונתן נפגשים בשמיים, דמויות מהמגילה קמות לחיים), אמנות חזותית (קולאז', בניית מיצגים, ציור), תנועה (יש תוכנית שלמה לנשים הפועלת כבר חמש שנים: מדרש מחול לעיבוד תכנים מהתרבות היהודית, דמויות מהמקרא, מושגים וחגים בשפת הגוף, ותרגילי מדרש מחול משולבים בתוכניות אחרות בשוטף). שילוב היצירה אינו רק 'גימיק' מושך, אמצעי להגברת העניין של הלומדים בנושאים הנלמדים, אלא הצהרה בדבר החשיבות של למידה לא-מילולית ושל יצירה משותפת כדרך ליצור קשרים חברתיים תוך מילוי משימות קבוצתיות ושיתוף בפירות היצירה (הקראת הקטעים שנכתבו, הצגת העבודות שנעשו). זהו גם ניסיון לעודד יצירתיות דווקא בהקשר התרבות היהודית. תרבות חיה היא תרבות מתחדשת, שאנשים יוצרים בחומריה ופעילים בקרב אחרים, הנושאים אותה תרבות. המפגש בין עולים מכל תפוצות ישראל והמסורות שהביאו עמם מהגלות, הסוגיות החברתיות והמוסריות הנובעות מהריבונות היהודית המחודשת, המפגש המחודש עם הטבע והסביבה המוחשיים והעשירים כל כך של ארץ ישראל - כל אלה מזמנים ומאתגרים יצירת מענה הולם בתרבות ישראלית היונקת ממקורות מגוונים ומחוויות בלתי-אמצעיות.

כאמצעי הפנמה - שילוב של יצירה הוא גם דרך מוכחת להבטיח הפנמה של החומר הנלמד; הלומדים מתרגמים את המידע/ הדמות/ השאלה לאמירה משלהם - בעצם עיבודם בכלי היצירתי. הם חווים את הלימוד של תכנים מופשטים דרך עשייה 'גשמית' לכאורה המעמתת אותם עם

8. משתתפת בתוכנית 'חברותא בעבודה' בקופת חולים כללית בירוחם תיארה משהו דומה במחקר מרקט-ואטש (עמ' 30): 'אתה מקבל את הטקסטים ועובר עליהם, ולוקח את זה איתך, אחר-כך גם בטיפול בחולה שיתחיל להתפרץ עלי למשל, אני אבדוק מה אני נתתי ולמה קיבלתי את זה, וזה משהו שלמדנו ודנו בו במפגשים, ואני לוקחת את זה איתי'.

התכנים והמשמעויות. בנוסף, ראינו פעמים רבות (בכתיבה יוצרת ובמדרש מחול במיוחד) שתהליך היצירה מוליד תובנות מפתיעות ועמוקות על הנושאים הנלמדים, שייתכן ולא היו נחשפות בניתוח מילולי/מושגי רגיל.

כדרך לגישור בין אוכלוסיות - תרגילי יצירה שונים מצוותים יחד אנשים מקרב הלומדים שאינם נפגשים באופן יומיומי, ודרך היצירה המשותפת נוצרים - מעבר לתוצרים - קשרים אישיים משמעותיים ומיוחדים.

ג. שילוב עשייה / פיתוח פרויקט בתוך הלימוד

בבית מדרש יוצר של ימי רביעי - תוכנית בת 30 מפגשים, כל אחד בן 6 שעות - הלומדים מירוחם ויישובי הסביבה מתבקשים לפתח פרויקט יצירתי אישי או קבוצתי הנובע מן הלימוד. הפרויקט יכול להיות בתחום החינוך (תוכנית לימודים בת שלושה מפגשים לבית ספר ממלכתי יסודי על תפילה, סדנה להורים על גבולות וכעס לאור יחסי הקב"ה ועם ישראל בסיפורי הנדודים במדבר), הקהילה (חוג לפיוטים, מבצע התרמה לחולים), או האמנות (תערוכת צילומים 'למצוא חיים במדבר', תיעוד בצילום ובמלל של בתי כנסת בירוחם, תפירת כובעים ובגדים בהשראת המקורות). שוב יש לציין שבפרויקטים האלה משתפים פעולה אנשים שלא היו עושים זאת במסגרת אחרת, ושכלל אינם נפגשים במסגרת אחרת. המחשבה על תרגום לעשייה כבר הופכת את הלימוד למשמעותי יותר ומאפשרת למתרחש בין כותלי בית המדרש להקרין על הקהילה הרחבה, או לפחות על המשפחות והקהילות שמהן באים הלומדים. בתוכנית 'מרכז צעיר', המיועדת לבני 18-21, הצעירים עוברים הכשרה אינטנסיבית (32 מפגשים של 5 שעות כל אחד) ונכנסים לעשרות כיתות די-טי' בעשרה בתי ספר בנגב, בדרך כלל בזוגות - דתי עם חילוני, להנחות שעת ערכי יהדות מדי שבוע. זוהי עשייה הדורשת הפנמה והתאמה של הנלמד לרמה של בית ספר יסודי וחטיבת ביניים, תוך הרכבת מערך שיעור מפעיל ומסקרן.

ד. טיול-לימוד - בית מדרש בשטח, בטבע

חז"ל נהגו ללמוד בכרם דְיבנה, והלימוד בחוץ הוא אחד האמצעים החזקים ליצירת חוויה לימודית בלתי-נשכחת. בסביבה המדברית של במידבר, מתבקש לצאת למדבר כדי ללמוד סוגיות כגון 'למה ניתנה התורה במדבר דווקא', לברר מהם הערכים שהמדבר מסמל במסורת היהודית, ערכים מרתקים ורלוונטיים כל כך לימינו, ללבן סוגיות של איכות הסביבה, או לנתח מפגשים מקראיים סביב הבאר (באר הגר - ביר רחמה שבקרבת ירוחם - העניקה לירוחם המודרנית את שמה). גילוי רובדי זהות יהודית וישראלית בנוף הוא אמצעי מצוין להשיג כמה מטרות בו-זמנית:

להעמיק הבנה במקורות, לחזק את הקשר לארץ, לחשוף את הזיקה בין המילים המופשטות לסביבה המוחשית כל כך, וכאמור, ליצור חוויה לימודית חזקה, רב-חושית. יש ללימוד בשטח כמובן גם חסרונות, אבל יתרונותיו רבים, לאור תנאי מזג האוויר הנוחים יחסית בארץ ולאור הרוויה של משמעותיות היסטורית בכל פינה כמעט בארצנו. לא מדובר כאן על סיורים נוסח 'לטייל עם התנ"ך' או 'לטייל עם יוסיפוס פלביוס', אלא ניסיון להעמיק הבנה ולעודד התבוננות בסביבה ובטקסט יחד, כאחד. לכן לעתים ישולבו מדיטציה, הליכה קצרה או ארוכה, ותרגילים בתנועה יצירתית או באמנות.

ה. הקהילה כמשאב חינוכי

חיי הקהילה משקפים את ערכי היהדות במבחן המציאות, ועל כן הם יכולים לשמש משאב חינוכי. בתוכניות שונות של במידבר הלימוד כולל מפגש עם דמויות מן הקהילה, המגלמות בחייהם ערכים הנלמדים מהטקסטים, או יציאה למוסדות ומקומות שעבודתם נוגעת לנושאים הנלמדים. לעתים משולב רב-שיח או מפגש חווייתי עם נציגי מגזרים שונים בקהילה, סביב נושא הרלוונטי ללימוד. כך נוצר נדבך נוסף המקשר בין הלימוד לבין החיים - ה'מורשת' היישובית והיהודית-כללית אינה מנותקת מנושאייה - וכך גם ניתנת במה והכרה לאנשים ולקולות השונים בתוך הקהילה.

שותפינו לדרך

תמיכה בשילוב ייחודי זה של פעילות לימודית, יצירתית וקהילתית אינה מובנת מאליה, וגיוס המשאבים הדרושים להבטיח את המשכה הוא מלאכה (מלחמה?): בלתי פוסקת. על כן אנו מודים מאוד לאלו שנתנו ונותנים בנו אמון וסייעו בפועל לאורך הדרך. פעילותנו לא הייתה יכולה להתקיים ללא התמיכה של 'קרן אבי חי', משרדי החינוך (במיוחד האגף לתרבות תורנית באמצעות המועצה המקומית ירוחם), הדתות והקליטה, הפדרציה היהודית של לוס אנג'לס, המגבית המאוחדת - פדרציית ניו-יורק, הסוכנות היהודית, ארגונים שותפים החולקים אתנו תוכניות שונות כגון בית המדרש 'אלולי', 'ממזרח שמש', הקתדרה לערכי יהדות ע"ש בלשנר באוניברסיטת בן-גוריון, 'סיהרא', בית הספר 'אימפולס', מרכז הרצוג, מתנ"ס רמת נגב, וכן תורמים פרטיים.

סיכום – אתגרים ומבט לעתיד

המחקרים שנעשו לאחרונה על תוכניות במידבר, הראו שיזה עובד! המשתתפים אכן רוכשים כלים להבנת מקורות מן התרבות היהודית, לתקשורת בין-אישית טובה יותר, וחווים את

התרבות היהודית כשייכת להם'. כפי שהעידו משתתפים שצוטטו במחקר של ד"ר גד יאיר בתשובה לשאלה: 'מה התרומה המשמעותית ביותר של ההשתתפות במסגרת עבורך?' - 'קבלה של גישות והסתכלויות אחרות על החיים, חיבור עמוק יותר בין המקורות לחיים הפרטיים, חידוד המקום שלי ושל עולמי בכל המושג של תרבות יהודית'; 'בעקבות ההשתתפות הועשר עולמי התרבותי ואני פעיל יותר בקהילה בה אני נמצא וגם עם אנשים ממגזרים שונים'; 'חיבור לזכותנו להיות כאן, לתרבות היהודית, ניתוק הקשר שהתורה שייכת לדתיים'; 'הזדמנות בלעדית ללמידה פלורליסטית ומפגש עם מגוון אנושי מרתק ואפשרויות ליצירת קהילה יוצרת ומשמעותית ומשפיעה חברתית'.⁹

אך מה בעתיד, לא רק במידבר? חייבים 'לצאת מארון הספרים היהודי' אל השוק, הרחוב, הבית, מקום העבודה. ליתר דיוק אפשר לומר: חייבים לפתוח את אותם 'הספרים' בסיטואציות ובתחומי חיים מגוונים. התרבות היהודית מעולם לא התמצתה בפולחן דתי אלא שאפה להכיל את מלוא היבטי החיים, מהתורה העוסקת בסוגיות של חי חברה, יחסי אישות ומשפחה, דרך קריאות הנביאים לצדק חברתי ותקנות שתיקנו חכמים וקהילות בכל הדורות כדי להתמודד עם תופעות חברתיות שונות ומאתגרות, ועד שירת הפיוטים במעגל החיים של הפרט ובמעגל השנה ותפיסות מיסטיות של קידוש החול והעלאת ניצוצות הקדושה. אנחנו שואלים את עצמנו ואת הסובבים אותנו: היכן הלימוד פוגש את צורכי המבוגרים? מה מעסיק הורים המתלבטים בסוגיות חינוכיות בהתמודדות עם ילדיהם, או המתחבטים בשאלת האופי שירצו לשוות לטקסי מעגל החיים היהודי שלהם ושל ילדיהם? מה מעניין עולים המגששים את דרכם לתוך החברה הישראלית, הרוויה סממני תרבות יהודית זרה להם? עם אלו ערכים יוכלו להתחבר, מה מאפשר להם להרים ראש מעל מאבקי ההישרדות היומיומיים? מה מתוך עולמם התרבותי והחברתי מתקשר עם תכנים מהתרבות היהודית של עליות ועדות אחרות? כיצד עובדי מפעל או בית חולים יתמודדו טוב יותר עם סוגיות העולות במקום העבודה, כגון פתרון מחלוקות, הקשר בין סמכות ואחריות, חיזוק עבודת צוות, שיפור יחסי ספק-לקוח - לאור מקורות יהודיים? כיצד ניתן להעמיק את ההבנה של 'מובן מאליו' בחיינו לאור מקורות יהודיים וישראלים מהעבר וההווה? אנו מנסים להתאים את תוכני הלימוד ואופני הלימוד לצורכי המשתתפים.¹⁰

9. מתוך דוח המחקר של ד"ר גד יאיר ושותפיו, ההשפעות של קהילות לומדות ובתי מדרש בישראל, שבו מופיע דף בודד המסכם ממצאים מרכזיים על במידבר מבין הארגונים הנחקרים.

10. מתוך דוח מרקט-ואטש (עמ' 29): 'כלל המשתתפים מעידים על התאמה גבוהה לצורכי הקבוצה, דרך תכנים ואופן הגשתם. 'אני כל פעם מתפלאת מחדש כשאני רואה את הדף הזה - הרעיון - חלק מהטקסטים אני מכירה. ופתאום, החיבור של טקסטים מהתנ"ך למשניות אפילו [ל]מי שמכיר ויודע זה חדש...'. 'חיבור של דברים חילוניים, שירה, ... התוכנית היא מאוד פתוחה, לרצונות ולקהל, למרות שיש קו מנחה...'

חייבים – לאור הבידול הגיאוגרפי והריבוד החברתי-כלכלי הגוברים במדינה - ליצור מקומות למפגש ודו-שיח אמיתי בין ישראלים בעלי מוצא, רקע, מעמד כלכלי ורמת השכלה שונים, או בעלי סדרי עדיפויות ערכיים שונים - כי ביום-יום הזדמנויות למפגש אנושי חוצה-מגורים כזה נדירים יותר ויותר.¹¹ יש צורך במפגש ללא כפייה, ללא שיפוט, מלווה בתמיכה, תוך מודעות ל'מחירי' - האפשרות שהמפגש ישנה את המשתתפים בו, ללא פסילת האחר אך מתוך מודעות עצמית וענווה.

במידבר עוסק בשינוי תרבותי-חברתי: שינוי תפיסות ועמדות אישיות, שינוי הרגלי חשיבה ודיון, בעיצוב זהות אישית וקבוצתית ולא רק בהעברת ידע. יתרה מכך: כשמדובר בתרבות יהודית - אין 'רק' העברת ידע נייטרלית; הדברים נוגעים לזהותנו כיחידים וכאומה והמטענים ידועים וכבדים. האמצעי הוא חלק אינטגרלי מהמטרה; הרי המדיה גם היא סוג של מסר. על כן האתגרים רבים, והתהליכים ארוכים. אנו במידבר מאמצים את הקביעה של רבי טרפון (פרקי אבות פרק ב, משנה טו-טז): 'היום קצר והמלאכה מרובה... לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן-חורין להיבטל ממנה'. תחושתנו היא כי השעה דוחקת. אמנם לא עלינו לגמור את המלאכה של טיפוח כבוד הדדי וסובלנות, אחדות יהודית ללא אחידות, הכרת שורשים והעמקת שורשים בצד פיתוח חזון לעתיד. לא עלינו לבדנו מוטלת האחריות להתחדשות תרבותית יהודית במדינת היהודים המתחדשת, לפתרון חידת האיזון של מדינה יהודית ודמוקרטית, להגשמת אותו חזון 'ברוח נביאי ישראל' שהציבה מגילת העצמאות. אבל אין אנו בני חורין להיבטל מאותה מלאכה, שהיא מלאכת

11. מתוך דוח המחקר של מרקט-ואטש (עמ' 24-25): 'משתתפי התוכנית תורה בעבודה טענו כי חוויית הלימוד היא מעשירה ומהנה. שבירת שגרת העבודה, המפגש החברתי המאתגר ומגבש, העיסוק בטקסטים מגוונים - כל האלמנטים שצוינו תורמים לחווייה מעשירה ומהנה... [הם] ציינו כי התוכנית מאפשרת למידה בצוותא של אנשים מרקע חברתי והשכלתי שונה ביותר, וכי הסקרנות והפתיחות הופכים לגורם המאחד בקבוצה: '...נפגשים במרפאה... צוות של 18 אנשים, מאוד מגוון, יהודים וערבים, עולים חדשים וותיקים, אנשים עם השכלה מאוד גבוהה ואנשים שלא סיימו בית ספר יסודי. כולם משתתפים כולל עובדות משק... ובעמ' 26: 'זה גם חברות וזה גם - איך אני אגיד - כשלמישהו יש יום הולדת אז מרימים כוסית, וזה אנשים שאתה שמח לפגוש ואתה שמח להכיר אותם. זה אנשים שלא היית מגיע אליהם והם מיוחדים במינם ונפתחתי לטוב לב של האנשים. כל פעם מביאים כיבוד ואנשים מכינים, ואז אמרתי למישהו שהיה טעים ואז הוא הביא לאשתי את זה ושאל איך היה... וזה ערך מוסף, ומוזינים לארוחות ערב בשישי'. 'זה מאוד הקטע החברתי. מאוד, זה רוב העניין; עוברים על הטקסטים, אבל העיקר זה לדבר. האוכל הפך לחלק משמעותי, הטיוולים שהיו לנו היו מופלאים.' 'זה הגישה וזה קירבה לחלקים באוכלוסייה שלא הייתי לומד להכיר אותם אחרת. משתתפים ציינו פעמים אחדות כי המפגשים מעודדים פתיחות למגוון הדעות של המשתתפים השונים בקבוצה. יתר על כן, הלמידה ביחד מעודדת שיח בין בעלי דעות שונות ורקעים שונים ותורמת לפתיחות וסובלנות. 'זה חשוב בהחלט, ובכלל, בזמנים האלה, שיש כל כך הרבה מותגים: מי שדתי - ימני, מי שחילוני - שמאלני. זה גורם לאיזושהי שגאה, ואם לומדים ביחד - לומדים אחד את השני'.

קיומנו וחיינו. ואחד מכליה המרכזיים של אותה מלאכה, של מימוש אותה האחריות - הלא הוא חינוך מבוגרים, לדידנו בשיטות שתוארו לעיל - חברותא, יצירה, עשייה, שילוב סביבה וקהילה. ועוד הרבה ניתן להוסיף - נשמח לארח אתכם בבמידבר ולהמשיך את השיחה....

מקורות

בן-יוסף, ש' (2003). התחדשות הקהילתיות היהודית. **אקדמות**, 13, ניסן תשס"ג: 103-130.
יאיר, ג', שגיב, ט', שימבורסקי, ש', אקראי, ס' וליכטמן, מ' (2006). **ההשפעות של קהילות לומדות ובתי מדרש בישראל**. מוגש לקרן 'אבי חי', המכון לחקר הטיפוח בחינוך, האוניברסיטה העברית בירושלים, ינואר 2006.
תוסיה-כהן, ב' וברוג, א' (2005). **פרויקט 'במידבר'**, **דוח מחקר מסכם**. מוגש להנהלת קרן 'אבי חי' על ידי Market Watch. תל-אביב, אוגוסט 2005.